

Domokos Mariann

A magyar Grimm-mesehagyomány.

A Grimm-mesék megjelenése

a magyar irodalomban és folklórban¹

A Grimm testvérek gyűjteményéből származó meseszövegek az európai mesekincs hagyományos rétegét képviselik. A dolgozat kiinduló állítása az, hogy a magyar népmeséknek is van egy olyan meghatározható (pontosabban egyelőre még csak meghatározásra váró) halmaza, amely a Jacob és Wilhelm Grimm nevével fémjelzett *Kinder- und Hausmärchen* (a továbbiakban: KHM) című gyűjtemény szövegeire vezethető vissza. A magyar népmesék Grimm-szöveg-hagyományáról szóló tézis látensen ugyan régóta benne van a hazai folklorisztikai köztudatban (Ortutay 1960, 1963; Dégh 1988; Voigt 2012), mégsem eredményezett konkrét, adatokkal alátámasztott kutatásokat. Az előbbiekből következően nagyon nehéz objektív képet alkotnunk a magyar mesekincs Grimm-mesékkal összefügsébe hozható rétegről. Olyan kirakósjátékhoz hasonlítható e feladat, ahol nemcsak a teljes kép nem állt össze, de az egyes puzzle-darabok sincsenek meg maradéktalanul. Ebből a szemléleti alapállásból kiindulva a dolgozat tehát nem ígérhet teljes áttekintést, csupán arra tesz kísérletet, hogy néhány kirakódarabot azonosítson és a helyére illesszen a Grimm-mesék magyar művelődésben betöltött szerepét ábrázoló képből. A tanulmány több célt is szolgál. Egyrészt néhány szempontot kíván felvetni annak a történeti folyamatnak a feltárásához, melynek során a Grimm-mesék megjelentek a magyar művelődésben és különböző közvetítő csatornákon keresztül elterjedtek, popularizálódtak és egy részüket tekintve beolvadtak a magyar mesekincsbe. Emellett a dolgozat lehetséges vála-

¹ A dolgozatot az NKFIH a PD 124746 és az FK 132220 számú pályázatok keretében támogatta.

szokat kínál arra a kutatástörténeti problémára, hogy miért maradhattott feltáratlan ez a meseszövegek alakulásában meghatározóan fontos jelenség. Másrészt néhány eddig ismeretlen vagy kevésbé reflektált korai Grimm-fordítás bemutatásával érzékeltetni szeretné a magyar nyelvű Grimm-mesepublikációk volumenét, mely az eddig elképzeltnél jóval nagyobb arányú lehetett. Végül a Grimm-mesékkal kapcsolatba hozható, a szájhagyományozó szóbeliségből a 20. század első felében lejegyzett példák egymás mellé helyezésével a Grimm-mesék folklorizációjához nyújt adalékokat.

A Kinder- und Hausmärchen (KHM)

A Grimm testvérek világhírű mesegyűjteménye több mint kétszáz esztendővel ezelőtt jelent meg először (Grimm 1812/1815, 1986), melyet életükben, változó tartalommal még további hat kiadás követett.² Első megjelenése óta a KHM-et több mint 160 nyelvre fordítottak le, és mára a világ egyik legtöbbször újra kiadott mesekönyve lett. A gyűjtemény világirodalomban betöltött kiemelt pozícióját jól jelzi az a tény is, hogy az UNESCO 2005-ben a szellemi világörökség részének nyilvánította. Az Allensbach Közvélemény-kutató Intézet (Institute für Demoskopie Allensbach) által 2003-ban végzett felmérés eredménye szerint a tizenhat év feletti német lakosság körében a legismertebb mesék szinte kizárólag ebből a gyűjteményből származnak. Arra a kérdésre, hogy melyik három mesére emlékszik vissza gyermekkorából, a válaszadók közel fele a *Schneewittchen* (*Hófehérke*, KHM 53) és a *Hänsel und Gretel* (*Jancsi és Juliska*, KHM 15) című meséket jelölte meg.³ Nincs tudomásom ilyen jellegű magyar felmérésről, feltehetőleg azonban egy hazai kutatás is az említetthez ha-

² Az ún. teljes kiadások következők voltak: 1812/1815, 1819, 1837, 1840, 1843, 1850, 1857. Először 1825-ben jelent meg egy ötven mesét tartalmazó illusztrált, kommentárok nélküli válogatáskötet. Ez az ún. „kis kiadás” hozta meg a népszerűséget a Grimm-meséknek. Olyannyira sikeresnek bizonyult e kiadás, hogy még a fivérek életében tíz kiadása jelent meg (1825, 1833, 1836, 1839, 1841, 1844, 1847, 1850, 1853, 1858).

³ A népszerűségi toplista 10%-nál többet elért további helyezettei: *Piroska és a farkas* (27%), *Hamupipőke*, *Férfitamupipőke* (21%), *Csipkerózsika* (17%), *Holle anyó* (14%), *A farkas és a hét kecskegida* (12%). [N. N.] 2003. A magyar mesecímeket a legközismertebb alakjukban adom meg – D. M.

sonlóan a Grimm-mesék (vagy legalábbis azok egy részének) közismert-ségét támasztaná alá. Noha a KHM kezdetben üzleti szempontból nem volt igazán eredményes könyvkiadói vállalkozás, a polgári olvasóközön-ség ízlésvilágát szem előtt tartva a fivérek (elsősorban Wilhelm Grimm) kiadásról kiadásra változtattak a szövegeken, melynek köszönhetően végülis igazi könyvsikerré vált,⁴ végső formájában kétszáz mesét és tíz gyermeklegendát tartalmaz.⁵ Bár a Jacob és Wilhelm Grimm által össze-állított gyűjtemény német, népi és szóbeli szövegeket kívánt bemutatni, valójában régebbi korok különböző írott forrásai és eltérő szövegahagyomán-yokat képviselő szóbeli elbeszélései felhasználásával írták-szerkesz-tették meg munkájukat, melyet önmaguk rekonstrukciónak tekintettek.⁶ A gyűjtemény meseszövegei tehát nem „igazi” népmesék, abban az érte-lemben, hogy azok a szóbeliségben nem, vagy nem a közölt alakjukban lé-teztek, ugyanakkor nem is műmesék, hiszen közzétételükkel nem a szer-zők írói leleményét, hanem *régi* és *népi* szövegemlékeket kívántak bemu-tatni.⁷ A Grimm testvérek szövegalakító eljárása során nem csupán egy, az európai művelődésre óriási hatást gyakorló szöveggyűjteményt hoztak létre, de a *könyvmese* műfajának megteremtésével megalkották a népmese leírt formáját is.⁸ A Grimm testvérek fellépésével a mesekutatásnak új korszaka kezdődött, az itt közölt történetek ugyanis hosszú időre megha-tározták azt, hogy mit tekint az európai értelmiség népmesének és azt is, hogy mi módon kell azokat közzétenni (Nagy I. 2015: 15).

⁴ Ruth Bottigheimer a Grimm-mesék kiadás- és eladástörténetének áttekintésekor statisztikákkal támasztotta alá, hogy Ludwig Bechstein meséi a 19. század utolsó évtizedéig Grimméknél népszerűbbek voltak (Bottigheimer 1993).

⁵ Grimmék szövegalakító munkája során nemcsak bővült a korpusz, de számos mese ki is került a gyűjteményből. Az 1857-es, utolsó szerzői változaton alapuló kanonikus kiadá-sokban nem szereplő Grimm-mesékből magyarul Adamik Lajos és Márton László nyújt válogatást: Grimm 2016.

⁶ A szóbeliség után lejegyzett elbeszélések között az írástudó, fiatal, középosztálybeli adatközlőktől származó szövegek a dominánsak, főként áttelepült jómódú, francia huge-notta családok elbeszélés-hagyományát sikerült a szájhagyományból rögzíteni (Rölleke 1986).

⁷ A Grimm-mesegyűjtemény keletkezéstörténetéről a legjobb magyar nyelvű összefog-lalás: Nagy I. 2015.

⁸ Elizabeth Wanning Harries meglátása az, hogy a Grimm-mesék közelebb állnak a mű-mesékhez (Kunstmärchen), mint a könyvmesékhez (Buchmärchen), mert annak ellenére, hogy a legtöbbjükben a néphagyomány egyes elemei megtalálhatóak, valamennyi mesét alapvetően művelt mesélők (beleértve magukat a fivéreket is) formálták a ma ismert, sztenderd alakjukra (Harries 2003: 7.)

A magyar Grimm-recepció

A 19. században Európa-szerte a mesegyűjtés és mesekiadás mintájává vált a gyűjtemény, mely az egyes nemzetek folklórgyűjtésére is ösztönzőleg hatott. A 19. századi magyar folklórkutatás, különösen a népmesegyűjtés, -kiadás és értelmezés története elválaszthatatlanul összeforrt a Grimm testvérek nevével (Ortutay 1960, 1963). Az első magyar mesegyűjteményként számontartott *Mährchen der Magyaren* előszavában a gyűjtő-szerkesztő, Gaal György éppen a Grimm testvérek munkájára hivatkozik gyűjteménye keletkezése kapcsán (Gaal 1822: IV). Bár a magyar folklorisztikai tudománytörténetben hagyományosan innen datálják a hazai Grimm-recepciót (Kovács 1956: 6; Ortutay 1963: 322; Voigt 2012: 27), Gaal megjegyzése csupán azt bizonyítja, hogy a testvérek gyűjteményének ismeretében folytatta mesegyűjtését, gyakorlatilag azonban nagyon eltérő stíluseszmények mentén képzeltek el a meseszövegek közlését. Az Arany László által *Eredeti népmesék* címen 1862-ben közzétett mese- és találósgyűjtemény az egyik legismertebb 19. századi magyar folklórgyűjteményünk (Domokos–Gulyás 2018). Arany László népmesefelfogása, valamint meseszövegeiből kirajzolódó textológiája azt igazolja, hogy számára a népmesei stílusideált egyértelműen a Grimm-mesék képviselték, azokat valóban mintának tekintette saját gyűjteménye összeállítása, megszövegezése és közzététele során (Gulyás J. 2018: 413). Ez a megállapítás azért is bírhat jelentőséggel, mert nemcsak az Arany László-mesék szövegszármazékait sikerült kimutatni számos 20. századi mesemondó repertoárjában (Kovács 1969), azaz nem csak a szüzsék elterjedését és változatképződését biztosította a gyűjtemény hatékonyan, hanem mert e mesék nagyban meghatározták azt a narrációs módot, amely a magyar népmesék sztenderd elbeszélő stílusaként rögzült a köztudatban (Domokos–Gulyás 2018: 10). E stílus kialakításában ily módon, közvetve a Grimm-mesék is szerepet játszottak. A dolgozatnak nem tárgya a fivérek teljes munkásságának hazai elméleti recepciója, azonban Ipolyi Arnold nevét feltétlenül meg kell említenünk, mint akinek mitológiájára és folklórgyűjtésére a KHM, illetve Jacob Grimm *Deutsche Mythologie (Német mitológia, 1835)* című munkája alapvető hatással volt.⁹

⁹ Ipolyi 1854, 2006. Ortutay Jacob Grimmnek a magyar népköltészet kutatására gyakorolt hatásáról és folklorisztikai jelentőségéről közölt tanulmányt: Ortutay 1963.

A Grimm-mesék hatása azonban nem csak összességükben, mint gyűjtemény vizsgálható, de az egyes mesék fordításai és feldolgozásai külön is figyelmet érdemelnek, ugyanis ezek önmagukban is befolyásolták a magyar meseszöveg-hagyományt. Az egyes meseszövegek, sokszor a Grimm névvel össze sem kapcsolva, önállóan is a magyar művelődés fontos elemeivé váltak. A fivérek meséinek magyar irodalmi művelődésben való megjelenése már az 1820-as években biztosan megkezdődött. Mailáth János egy, a magyar prózafolklórt reprezentálni kívánó, több népmeséből kompilált, németül megjelentetett mesefeldolgozásában (*Die Brüder*, Mailáth 1825: 157–177) önálló betéttörténetként az egyik legismertebb Grimm-mesét, a *Hófehérkét* illesztette be, melyet *Die Geschichte vom Schneemädchen* címen végig idézőjelben közölt. Mailáth nem szó szerint közölte újra a mesét (az eredeti szövegek átdolgozása még később is, sokáig gyakran alkalmazott gyakorlat volt), hanem az említett Grimm-mesét egy népmesék alapján írt irodalmi meséjéhez használta fel, az eredeti szüzsét némileg egyszerűsítve és lerövidítve. A testvérek meséinek magyar fogadtatása tehát egy népmeséből összeállított mesefeldolgozással kezdődött az 1820-as években (Domokos 2019).

Az egyes Grimm-mesék magyar recepciójának módszeres adatolása még nem történt meg és szinte teljesen hiányzik a mesék folklórtörténeti áttekintése, azonban így is nyilvánvaló, hogy a Grimm-mesék műfajukat, típus- és motívumkészletüket valamint elbeszélő stílusukat tekintve is nagy hatást gyakoroltak nem csak a magyar mesekutatásra, de a magyar meseismeretre, mesetudásra is.

A Grimm-mesék folklorisztikai megítélése és a kutatás nehézségei

Az a kijelentés, hogy a magyar népmeséknek van egy Grimm-mesékkal kapcsolatba hozható rétege, alapvetően nem illeszkedik a folklorisztika hagyományos önmeghatározásába, hiszen Grimmék elképélésével ellentétben nem szóbeli, nem népi szövegekről van szó, de legfőképpen nem is magyar eredetűek e mesék. Noha a folklorisztika tudatában van annak, hogy az irodalmi eredetű, azaz szerzői szövegalakítás eredményeként létrejött művek az európai folklórra és ezen belül a mesekincs alakulására óriási hatást gyakoroltak, ennek konkrét, magyar leágazásai még feltárás-

ra várnak.¹⁰ Felmerülhet a kérdés, hogy vajon miért nem ismerjük jobban ennek az európai művelődést meghatározó, a meseismeretet és a meséről való gondolkodást befolyásoló, több mint két évszázada működő és ható korpusznak a magyar folklórtörténeti vonatkozásait? Mi az oka annak, hogy nem tudjuk pontosabban, mely szövegek, mikor, hogyan, miként, milyen közvetítőkön keresztül kerültek hozzánk és olvadtak be a magyar mesekincsbe? Ennek megértéséhez három szempontot szeretnék felvetni. Úgy látom, hogy e probléma gyökere legfőképpen ismeretelméleti jellegű. Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy az eredetükben nem magyar, nem népi és nem szóbeli szövegek vizsgálata miért nem került a folklorisztikai figyelem középpontjába.¹¹ Az a tény, hogy a magyar kutatásban a Grimm-mesekorpusz soha nem volt releváns vizsgálati tárgy, a későbbi vizsgálatokat meghatározó további következménnyel is járt. A Grimm-mesék magyar mesemondókra, magyar mesekincsre gyakorolt hatásának körvonalazását nagyban nehezíti, hogy a folklórgyűjtések során azonosított olvasmányhatást a gyűjtők sokáig eleve szándékosan figyelmen kívül hagyták. Nálunk csak a 20. század második felétől kezd a gyűjtői érdeklődés az olvasmányok szövegszármazékaira tudatosan is kiterjedni. Ez a szelekciós eljárás pedig azt eredményezte, hogy azon szövegeket, melyek bár az adatközlők emlékezetében éltek, de a gyűjtők tudták vagy sejtették róluk, hogy közvetve vagy közvetlenül az írásbeliségből kerültek a szóbeliségbe eleve nem is jegyezték le, vagy ha igen, népmesegyűjtésekben nem tették azokat közzé, hiszen nem tekintették az autentikus magyar népmesei szövegregpertoár részeinek. (Mindebből az a feltételezés is adóhat, hogy éppen a legismertebb, legelterjedtebb könyvmesék folklórváltozatait jegyezheték le arányaiban a legritkábban.) Nagyon tanulságos Berze Nagy János vallomása ezzel kapcsolatban, az alábbi, meseszöveg-kiadásra vonatkozó önreflexiója érzékletesen mutatja be a még a mesegyűjtés korai, 19. századi szakaszából örökölt szelekción alapuló gyűjtői felfogást: „A nép fia a közlésnél rendszerint szeret arra hivatkozni, akitől közleményét hallotta. A forrás, amelyből merít: az öreg szülők vagy a gyermekkori környezet. Voltak, akik szintén ezekre a forrásokra utaltak, de, amikor rájuk sütöttem, hogy kalendáriumból vagy más

¹⁰ Az elmúlt húsz év nemzetközi mesekutatásában e téren számos publikáció született: pl. Zipes 2001; Bottigheimer 2002; Harries 2003; Ziolkowski 2006; Rölleke-Schindehütte 2011.

¹¹ A szóbeliségnek a folklorisztika önértelmezésében betöltött szerepéről lásd Gulyás J. 2015.

könyvből olvasták, restelkedve ismerték el az igazságot. *Ezeknek közlését természetesen figyelembe sem vettem.*” (Berze Nagy 1940: XV. Kiemelés – D. M.)¹² Fontos megjegyezni, hogy e gyűjtői/szerkesztői öncenzúra általánosnak mondható gyakorlata ellenére a legtöbb 20. századi folklór-gyűjtésben mégiscsak találunk adatokat az olvasmányok (mesekönyvek, iskolai tankönyvek, periodikák, kalendáriumok vagy ponyvák) útján való folklorizációra.¹³ Elgondolkoztató, hogy az 1940-es években még Kovács Ágnes, a magyar népmesekincs kiváló ismerője is úgy nyilatkozott, hogy a folklórgyűjtő számára érdektelenek az olvasmányi eredetű mesék: „[...] vannak a könyvből olvasott mesék, amelyek nem igen érdemelnek figyelmet, nem a néptől valók.” (Kovács [1943] I: 52.). Gyorsan hozzá kell tennünk, hogy Kovács Ágnes e véleménye markánsan megváltozott a későbbiekben, ugyanis éppen ő volt az, aki alapvetően fontos tanulmányokat közölt Arany László és Benedek Elek meséinek 20. századi szóbeliségre gyakorolt hatásáról (Kovács 1969, 1977).

A Grimm-mesékkal kapcsolatba hozható magyar nyelven lejegyzett mesék vizsgálatát nehezítő további tényező, a folklór egyik lényegi sajátosságából fakad. A szóbeliségben a mese nem rögzített szöveggént létezik, hanem variánsokban él, emiatt maga a mese előadásról előadásra változik. A népmeséket a közösség által megszabott törvényszerűségek mentén a hagyomány keretei között a mesemondók szabadon alakítják, különösen igaz ez a budapesti iskola által nagyra értékelt *alkotó típusú egyéniségekre*.¹⁴ Az emberi emlékezet sajátosságai szerint az átadás–át-

¹² Ez a szelekción alapuló közlési mód gyakorlatilag az első magyar népköltési gyűjtemények megjelenése óta hagyományozódó publikációs eljárás. Gyulai Pál a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetének egyik szerkesztőjeként a *nép ajkán élő dalokat* eredetük szerint három csoportba sorolta: a népszellem közvetlen szüleményeit a *tisztán népi*, az ismeretlen, *félművelt* költőktől származó alkotásokat a *félnépi*, míg az ismert szerzőktől átvett műveket az *irodalmi eredetű* dalok közé sorolta. Az utóbbi, harmadik csoportról a következőket írja: „[Az] ismert költők dalai, melyek az irodalomból szállottak a nép ajkára, s melyek szintén nem minden változtatás nélkül terjednek el. Gyűjteményünkbe természetesen csak a két első osztálybelieket [a tisztán népinek és a félnépinek nevezett alkotásokat – D.M.] vettük fel, a harmadik osztályt egészen mellőztük” (Arany-Gyulai 1872: 575).

¹³ Dégh Linda a mesék írásbeli terjedésével kapcsolatban érdekes kimutatásokat készített. Úgy találta, hogy a II. világháború után általa gyűjtött szóbeli mesék 40%-a áll közvetlen kapcsolatban a könyvmesékkal. Dégh 1988: 73.

¹⁴ Fedics Mihály (Borbély Mihály mellett) az egyik első mesemondónk volt, akinek önálló kötetben jelent meg meserepertoárja (Ortutay 1940).

vétel nem szóról szóra történik, az újramondás során jellemzően egy mesei vázat tesz elevenné a mesélő.¹⁵ A szóbeli, narratív szituációkban elhangzó mesék szövegeinek folytonos alakítása miatt nehéz csupán a gyűjtés során rögzített textusból kiindulva genetikus szövegazonosságokat megállapítani a mesék feltételezett forrásai és szóbeli származékaik között. Különösen akkor okoz nehézséget a párhuzamok felismerése, ha nem közvetlen átvételről van szó, vagy ha azt a mesemondó már sajátjává tette és beolvasztotta repertoárjába. Ennek pedig az a következménye, hogy éppen a legnépszerűbb, legtöbbször elmesélt és legtöbbet változtatott szövegek azonosítása a legproblémásabb. A feladat azonban egyáltalán nem reménytelen, ugyanis a tipikus motívumok és epizódosorok stabil kapcsolódásai, olykor még a mesékben szereplő sajátos elnevezések, de főként a prózai szövegekbe illesztett versbetétek filológiai vizsgálata alapján legtöbbször nagy biztonsággal megállapítható, ha a szóbeliségből lejegyzett meseszövegekben olvasmányokra visszavezethető *genetikus* egyezésekkel találkozunk.¹⁶ Harmadszor fontos megjegyezni, hogy nemcsak a folyamat „kimenete”, azaz a szóbeliségből rögzített, folklorizálódott Grimm-meséket tartalmazó *gyűjtések* hiányosak, hanem a „bemenet”, azaz a folklorizáció alapját képező, a magyar olvasóközönség számára hozzáférhető *Grimm-olvasmányokról* sem rendelkezünk kellő információval. A reformkori magyar nemesség, polgárság és értelmiség egy része németül is tudott, így számolnunk kell azzal, hogy a KHM német nyelvű kiadásai, illetve az egyes Grimm-mesék német utánközlései nálunk is elérhetőek voltak. Ugyanakkor a KHM eredeti kiadásai bizonyára nem voltak széles körben forgalomban. A továbbiakban a korai, magyar nyelvű Grimm-mesefordításokra vonatkozó ismereteinket szeretném vázlatosan összegezni valamint az újabb forrásfeltárások alapján kiegészíteni és ahol szükséges, a közölt adatokat korrigálni, ugyanis a Grimm-mesék magyar recepciójának e kiadványok képezik az alapjait.

¹⁵ Kovács Ágnes úgy vélte, hogy csak a rosszabb (*közepesen aluli*) képességű mesemondók ragaszkodnak szóról szóra a hallott vagy olvasott szöveghez. Kovács [1943] I: 52.

¹⁶ A mesék írásbeli vándorlástörténetéről Domokos 2015, a genetikus szövegláncokról lásd a 16–21. oldalakat.

A korai magyar nyelvű Grimm-szövegkiadások

A Grimm-mesék folklorizációja olvasmányok útján ment végbe, éppen ezért nem érdektelen annak feltárása, hogy egyáltalán milyen kiadványok jöhetnek számításba abban a folyamatban, melynek során a Grimm-mesék magyar népmesékké váltak. A gyerekeknek szóló magyar nemzeti irodalom megalapozásakor fontos szerep jutott különböző mesegyűjtemények (a Grimm-mesék mellett többek között Ludwig Bechstein, Hans Christian Andersen, valamint az *Ezeregyéjszaka*) fordításainak, melyek ekkor váltak a gyermekirodalmi kánon reprezentatív alapelemeivé. A Grimm-mesekorpuszt tekintve a szövegközlési hullám egészen napjainkig szakadatlan, hiszen folyamatosan jelennek meg újra meg újra Grimm-mesék, melyek a gyermekkönyvpiac biztos bestsellereinek számítanak. A Grimm-mesék magyar fordításairól több, különböző szempont szerint elkészített bibliográfia is megjelent (Kozocsa 1963; Voigt [1963] 2007–2009a; Domokos–Gulyás 2007–2009), melyeket néhány tanulmány további adatokkal egészített ki (Faragó 1969: 26; Voigt 2007–2009b; Voigt 2012: 31; Domokos 2016). E könyvjegyzékek 1861-től 2005-ig több mint 250 különböző, magyar Grimm-mesefordításokat tartalmazó kiadványt és azok újrakiadásait adatolják.¹⁷ (Hogy csak a legismertebb fordítókat említsük, többek között Gaal Mózes, Halász Ignác, Koltai Virgil, Benedek Elek, Mikes Lajos, Szondy György és Rónay György kiadványai számtalan alkalommal jelentek meg és jelennek meg napjainkban is újra meg újra.)¹⁸ Mindezek ellenére is állíthatjuk, hogy a magyar Grimm-meseszövegközlések egy jó része könyvészetileg máig feltáratlan. Az említett könyvjegyzékek a 20. századi, gyűjteményes kiadásokról megköze-

¹⁷ A Grimm testvérek meséinek teljes és szövegű magyar fordítása Márton László és Adamik Lajos fordításában először 1989-ben jelent meg. Legutóbbi, harmadik kiadása: Grimm 2009.

¹⁸ Ortutay Gyula 1963-ig 75 féle gyűjtemény hozzávetőleg 220 kiadásáról számol be (Ortutay 1963: 330–331, Voigt 2007–2009a: 125), Kozocsa Sándor 1861 és 1961 között 83 kötet több mint 227 kiadását adatolja (Kozocsa 1963). Megbecsülni sem tudjuk, hogy összesen mennyi példányban jelentek meg a Grimm-mesék magyarul az elmúlt közel kétszáz évben, Ortutay a Kiadói Főigazgatóság jelentése alapján úgy tudta, hogy 1945 és 1963 közötti 18 esztendő alatt hazánkban összesen 568500 példányban jelentettek meg Grimm-meséket (Ortutay 1963: 330–331). Faragó József a romániai magyar Grimm-kiadványokat szemlélve 1962 és 1967 között megjelent nyolc kötet összesen 146005 példányát vette számba (Faragó 1969: 26).

lítőleg jó áttekintést nyújtanak. Nagyon hiányosak azonban az ismereteink az anonim és/vagy a szórványos szövegközlésekről továbbá teljesen hiányzik a 2005 utáni kiadások jegyzéke. A ponyvafüzetek, iskolai tankönyvek és folyóiratok Grimm-feldolgozásairól sem készültek még összefoglalások. A korai Grimm-recepció történetéhez nélkülözhetetlen volna a 19. századi kiadványokról egy pontosabb és teljesebb áttekintés, melyekről egyelőre a publikált néhány (több helyen hibás) adat alapján csak nagyon töredékes képünk van.

A Grimm-mesékhez készített legismertebb nemzetközi jegyzetapparátus a német–cseh szerzőpáros által közzétett *Anmerkungen*. Ebben néhány (összesen nyolc) magyar fordításra hivatkoznak,¹⁹ közülük a Faust első fordítójaként ismert Nagy István (1830–1896) Grimm-fordítását tartják a legkorábbinak.²⁰ Vélhetőleg ennek nyomán, valamint Voigt Vilmos adatai alapján gondolhatta Ortutay Gyula úgy, hogy Nagy István 1861-es évszámmal megjelent *Gyermek s házi regék* című kétkötetes fordítása volt az első magyar Grimm-kiadás (Grimm 1861; Voigt 2007–2009a: 123; Ortutay 1963: 330). Ezt a feltételezést erősítette, hogy Kozocsa Sándor németül kiadott kronologikus bibliográfiájában ugyancsak Nagy Istvánt jelölte meg az első Grimm-fordítóként (Kozocsa 1963: 559–560).²¹ Mindezek után érthető, hogy a *Gyermek s házi regék* rögzült a Grimm-mesék hazai recepciójának kiindulópontjaként. Nagy István kiadványa kétségtelenül kiemelkedően fontos a 19. századi magyar Grimm-recepciót tekintve. Ötven mese fordítását tette közzé, melynek

¹⁹ A 19. századból csak három fordítót említenek: Nagy Istvánt, Halász Ignácot és Zemp-léni P. Gyulát (Bolte-Polívka 1930. IV: 479).

²⁰ Nagy István hírlapíró, a *Pesti Napló* majd a *Nemzet* munkatársa, számos műfordítása jelent meg, legismertebb a Faust-fordítása, melyről Szász Károly közölt recenziót Arany János lapjában: *Szépirodalmi Figyelő* 1860. nov. 21. I. (3) 35–38. Életrajzához lásd Szinnyi 1903. IX: 616–617; *Budapesti Hírlap* 1896. jan. 14. XVI. (18) 7; *Vasárnapi Ujság* 1896. jan. 19. XLIII. (3) 46.

²¹ Kozocsa Sándor Grimm-bibliográfiájában 1861-től 1900-ig mindösszesen kilenc magyar nyelvű Grimm-kiadványt sorol fel. Köztük egy olyat is, ami egyáltalán nem is tartalmaz KHM-szövegeket, ugyanis az a fivérekkel csak névrokon, kortárs Albert Ludvig Grimm (1786–1872) *Ezeregyéjszaka*-válogatásának (1820) Koltai Virgil-féle fordítása. Ez magyarul *Grimm után* megjelöléssel jelent meg, több alkalommal. (*Az Ezeregy éjszaka meséiből* [1897], Kozocsa 1963: 561.) Voigt Vilmos hat 19. századi kiadványt listáz, szintén tévesen vette fel az említett Koltai-fordítást jegyzékébe (Voigt 2007–2009a: 124). A 19. századi magyar nyelvű Grimm-meseközlésekről készülöben van egy annotált bibliográfia, mely már most is az eddig hivatkozott korai kiadványok többszörösét tartalmazza.

alapjául az 1825 és 1858 között tíz alkalommal megjelent, a Grimm fivérek meséinek hazájukban népszerűséget hozó úgynevezett „kis kiadások” valamelyike szolgált, melynek valamennyi meséjét teljes egészben közzétette. Eddigi ismereteink szerint ez a kiadvány volt a Grimm-névvél (*Grimm után* megjelöléssel) publikált első magyar nyelvű gyűjteményes mesekiadás, azonban egészen bizonyosan nem Nagy István között először magyar nyelven Grimm-meséket. E kétkötetes gyűjtemény Engel és Mandello kiadásában az Eötvös József és Fáy András által kezdeményezett és pártfogolt *Ifjusági könyvtár* elnevezésű sorozat második és harmadik köteteként jelent meg. A sorozat a nemzeti irodalomból hiányzó anyanyelvi gyermekirodalom megteremtésének érdekében 7–14 éves gyermekek számára kínált tematikus olvasmányokat.²² A *Gyermek s házi regék* impresszumában az 1861-es évszámot tüntették fel, azonban már 1860-ban több ismertetést is közöltek Nagy fordításáról a lapok (Emilia [Kánya Emília] 1860; K. J. 1860). A K. J. monogrammal jegyzett szerző a gyűjteményről írott recenziójában a Grimm-mesék elterjedésére vonatkozólag egy érdekes utalást is találunk. E közlemény alapján úgy tűnik, hogy nálunk a Grimm-mesék már a 19. század közepén olvasmányokból vagy hallomás útján ismertek voltak: „Lehet, hogy sok gyermek már egy részét részint hallás, részint más könyvekből olvasás után ismerend-i e meséknek; de azért merjük hinni, hogy mindenik, ki e csinos gyűjteményt kezébe kaphatja, örömmel és mohó vágygyal fogja *újra olvasni* a bűbajos királykisasszonyok, tündérek, boszorkányok, törpék és óriások e csudás történeteit, melyeket részint elferdítve, minden esetre pongyolább nyelven már a dajkák vagy cselédek mosdatlan ajkairól is oly érdekeltséggel *hallgatott*.” (K. J. 1860: 1643. Kiemelések: D. M.) Az idézetből ugyan nem derül ki, hogy itt az eredeti német vagy a lefordított magyar nyelvű meseolvasmányokra történik-e utalás, annyi azonban kiderül, hogy a Grimm-mesék a magyar olvasóközönség előtt ekkor már bizonyosan nem voltak teljesen ismeretlenek. További elgondolkodtató szempont, hogy a recenzens a mesevándorlás kapcsán megemlíti a *dajkák vagy cselédek* szóbeli közvetítő szerepét. Sajnos nem teljesen világos, hogy a nemzetközileg elterjedt, szóban hagyományozódó *mesetípusokat* értelmezi „elfer-

²² A sorozat megindításának háttéréről és a tervezett kötetekről lásd a kiadók előfizetési felhívását (Előfizetési fölhívás Ifjusági könyvtárra. *Politikai Ujdonságok* 1860. máj. 17. VI. (20) 318).

dített”, „pongyolább nyelven” megfogalmazott mesékként vagy pedig az olvasmányi eredetű Grimm-mesék városi, polgári közegben szolgáló cselédség révén megvalósuló folklorizációjára utalt-e, minden esetre bármelyik lehetőség is áll fenn, az a 19. századi városi mesemondásra vonatkozóan lehet érdekes adalék. Visszatérve a korai magyar Grimm-szövegközlésekre, a továbbiakban néhány, az eddigi könyvészetekből hiányzó vagy nem pontosan szereplő, kizárólag Nagy István fordítását *megelőzően vagy azzal egyidejűleg* megjelent Grimm meseszöveg-kiadás felmutatásával azt a nagyarányú magyar Grimm szövegrepertoárt szeretném érzékeltetni, ami már a 19. századi olvasók és az analfabéták számára felolvasók rendelkezésére állt. Mindezek azt bizonyítják, hogy a mesei vonatkozású magyar Grimm-hagyomány 1861-nek tekintett kiindulópontja Nagy István fordításával tulajdonképpen nem annyira a kezdete, sokkal inkább egy hosszú évtizedek óta zajló folyamat betetőzése volt. Nagy fordítását megelőzve ugyanis elszórtan és kötetbe rendezve is, számos alkalommal közöltek, jellemzően a szerzők és gyakran a fordítók feltüntetése nélkül is Grimm-mesefordításokat, ezek nagy része még feltárára vár.

Jelenlegi ismereteink szerint a Grimm-mesék első fordítója nem Nagy István, hanem a gyakorló nevelőként és pedagógiai szakíróként egyaránt tevékenykedő Karády Ignác (?–1858) volt, aki az 1840-es években adta ki *Regék* című mesefordítás- és meseátdolgozás-gyűjteményét Heckenast Gusztáv felkérésére. Ebben forrásmegjelölés nélkül, gyermekeknek szóló válogatást nyújtott különböző német mesekönyvekből, köztük Ludwig Bechstein és Musäus meséi mellett számos Grimm mesefordítást is közölt annak valamelyik teljes, „nagy” kiadása alapján.²³ A kötet előszava szerint a szerkesztő célja az volt, hogy egyszerre nyújtson mulattató és

²³ A kötetben közölt 32 elbeszélés közül (legalább) tizenhárom Grimm-mese (KHM 3, 5, 6, 9, 11, 21, 86, 110, 129, 132, 177, 200, 210). Karády nagyon tanulságos előszavában kitér a rege és a monda műfaji különbségeire, arra inti a szülőket, hogy óvják meg a „gyalulatlan” cselédek, dajkák és szolgálók „megferdített” meséitől a kisdedeket valamint beszámol arról, milyen szempontok szerint szövegezte meg a meséket: „Hogy e’ regék nem egészen saját teremtményeim, igen természetes, annyiból mégis enyimek, mert részint a’ nép szája után köntösbe öltöztettem, részint német gyűjteményekből szokásainkhoz alkalmaztam, részint pedig nagyokból egy kis egészet alkotva, megtestesíttem e’ legegyszerűbb gyermeki stylbe öntött könyvet, azon édes óhajttással, bár minél többen iparkodnának a’ nép között uralkodó meséket összegyűjteni ’s papírra rkni, hogy átadva a’ gyermekeknek, ne kénytelenitessenek azokat a’ dajkáktól vagy szolgálóktól megferdített irányban hallani.” (Karády 1847: III–IV.)

tanulságos könyvet a gyerekek illetve a serdülő ifjúság számára.²⁴ 1860-ban jelent meg a gyerekirodalom egyik hazai úttörőjeként számon tartott népszerű költő és ifjúsági szerző, Lukács Pál *Kis mesélgető* című, gyerekeknek szóló szórakoztató-ismeretterjesztő könyve, mely közel száz oldalnyi verset, mesét és elbeszélést tartalmazott, ebben többek között *Hópehelyke* címen a KHM 53 fordítása is helyet kapott (Lukács 1860: 50–68). Ugyanebben az évben látott napvilágot Bodrogi Lajos álnéven Bajza József fiának, a fiatalon elhunyt Bajza Jenőnek *A regélő tulipán* című illusztrált mesekönyve Heckenastnál, mely több Grimm-mesét is tartalmazott (Bodrogi 1860).²⁵ A gyűjtemény rendkívül sikeresnek bizonyult, ugyanis tíz év alatt három kiadásban is megjelent, 1881-ből pedig egy negyedik kiadásáról is tudunk.²⁶ 1861-ben Geibel Armin is kiadott egy kisebb, huszonnégy lapos, fametszetekkel illusztrált képes Grimm-meseválogatást, mely *Rege-csarnok* címen jelent meg.²⁷ A fiatalon elhunyt költő, Vachott Sándor özvegye, Csapó Mária volt az első női Grimm-fordítónk, aki a gyermekirodalom hazai megteremtésének érdekében ugyan-csak még 1861 előtt kezdett Grimm-fordításokat publikálni. Vachottné

²⁴ Karády Ignác (1825–1858) az óvodai nevelés elméletének első hazai képviselőjének, Wargha Istvánnak volt tanítványa, később ő lett Kossuth Lajos gyermekeinek házi nevelője. Népszerű német és francia társalgási kézikönyvek és szótárak szerzője volt, de leginkább a Don Quijote első fordítójaként ismert. 1848-ban nem csak a Cervantes-mű fordítását jelentette meg (Karády 1848a), de egy nevelélméleti művet is kiadott. *Regék* c. mesegyűjteményét egy ehhez szervesen kapcsolódó szöveggyűjteményként ajánlotta a szülők figyelmébe (Karády 1848b: 145). A Grimm-bibliográfiákban Karády neve a Gaal Mózes által Karády halála után átdolgozott *Regék és mesék* c., többször megjelent Grimm-fordításkötettel (1872? 1895, 1905) kapcsolatban fordul elő, noha ezek tartalma jelentősen eltér az 1847-es kiadástól (Voigt 2007–2009a: 123).

²⁵ Az eredeti kiadás Grimm-szövegei közül az alábbiakat tudtam azonosítani: *Pali és Juliska* (KHM 15), Bodrogi 1860: 9–20; *Babszem Janko* (KHM 37), Bodrogi, 1860: 50–58; *Hüvelyk Matyi viszontagságai* (KHM 45), Bodrogi 1860: 69–77; *Bolyhoska* (KHM 65), Bodrogi 1860: 83–90. A szerző kilétéről lásd Gulyás P. 1978: 83.

²⁶ Az ötödik kiadástól Kardos Pál átdolgozásában a könyv teljesen eltérő tartalommal jelent meg (Grimm-mese itt is helyet kapott: pl. KHM 98), melynek 1918-ig összesen három kiadása adatolt (Szinnyei 1891 I.: 1157).

²⁷ A füzetben közölt mesék a következők: *A testvérek* 3–7. (KHM 11), *Piroska* 8–12. (KHM 26), *Hamupipőke* 12–18. (KHM 21), *Fehérke* 18–23. (KHM 53), *Borsószem és királyleány* 23–24. A Geibel-füzet forrásának azonosításához lehet fontos adalék, hogy ez utóbbi szöveg Hans Christian Andersen híres meséjére vezethető vissza, amelyet Wilhelm Grimm fia, Hermann a szóbeliségből jegyzett fel és *Die Erbsenprobe* címen az 1843-as Grimm-kiadásban jelent meg. E mese Andersen meséjével való hasonlósága okán a későbbi kiadásokba már nem került be.

elszörtan, az általa szerkesztett periodikákban és antológiákban (*Anyák Hetilapja*, *Szünórák*, *Gyermekvilág*, *Ünnepi ajándék*) 1860 és 1868 között közel két tucat Grimm-mesét ültetett át magyarra, melyek nagy része Nagy István fordítását megelőzően vagy azzal egyszerre jelent meg.²⁸

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy Nagy István fordításával egy időben, mindössze két esztendő leforgása alatt (1860 és 1861 között) legkevesebb *négy* másik fordító is tett közzé magyarul Grimm-meséket (szám szerint harmincat), összesen több mint tíz alkalommal. Összevetve ezeket az adatokat a bibliográfiákban szereplő, a teljes 19. századból való mindössze nyolc magyar nyelvű Grimm-kiadással, egészen bizonyos, hogy a Grimm-fordítók, -fordítások és -szövegközlések száma az eddig ismertekhez képest még jelentősen bővíthető. Módszeres forráskutatás hiányában is világosan látszik, hogy a század második felében tovább folytatódtak a Grimm-szövegek gyermekmesekönyvekben és mesefüzetekben való kiadásai, számtalan alkalommal adtak ki Grimm-meséket, kötetbe rendezve és elszörtan önállóan, anonim módon és szerzői névvel is, majd a *Kinder- und Hausmärchen* szerzői jogainak lejártát (1893) követően érzékelhetően még inkább megsaporodtak a hazai Grimm-fordítók. Ebben a folyamatban fontos szereplő Benedek Elek, akinek Grimm-mesefordításait számtalan alkalommal közölték újra. A 19. század második felétől kezdve a gyermekirodalmi (mesekönyvbeli) szövegközlések mellett adatolhatók a magyar nyelvű tankönyv-, és ponyvairodalomban is a Grimm-mesék (többnyire név nélküli) fordításai és átdolgozásai, melyek a mesék magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben való elterjedésének és népszerűvé válásának újabb lehetséges útvonalait jelentették, ezen keresztül pedig egyre szélesebb rétegekhez jutottak el magyarul is a Grimm-mesék. E szövegközlések aztán kezdtek kimutatható hatással lenni a szóbeli meseismeretre.

²⁸ Vachottnéról lásd Török Zsuzsa és Deák Ágnes dolgozatait (Deák 2019, Török 2019). Vachottné Grimm- és Andersen-fordításairól egy önálló, megjelenés előtt álló tanulmányban számolok be részletesen.

A Grimm-mesék folklorizációjáról

Több szerző felhívta már a figyelmet arra, hogy bizonyos Grimm-mesék befolyásolták a magyar szóbeli meseismeretet (Róna-Sklarek 1912; Solymossy 1913, Faragó 1969, Nagy O. 1993), ennek a jelenségnek a megítélése azonban nem egyértelmű, ami nem is olyan meglepő, hiszen e mesék népvivé válásának folyamata, mint már említettük, végső soron részleteiben még feltáratlan. Számos kérdés vár tisztázásra. Mikortól számolhatunk egyáltalán a Grimm-mesék hatásával? Melyik társadalmi réteg mikor ismerkedett meg e mesékkal? Milyen jellegű kiadványok népszerűsítették a szövegeket? Mely mesék voltak a legismertebbek? És egyáltalán mely mesék vonatkozásában és mikortól beszélhetünk arról, hogy a Grimm-szövegek magyar népmesékké váltak? Voigt Vilmos az 1960-as években még a Grimm-mesék magyar népköltészetre gyakorolt *csékély* hatásáról írt: „[A Grimm-mesék] Népköltészetünkben nyomot is hagytak, noha éppen azt a tanulságot szűrhetjük le az ilyen nagyszámú kiadássorozat ismeretében, hogy ez a hatás az elképzelhetőnél jóval csekélyebb volt” (Voigt 2007-2009a: 122). Később a 20. század második felének folkloradatai ismeretében felülbírálta e kijelentését és utóbb úgy fogalmazott, hogy azoknak a magyar meséknek a száma, „amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatóak a Grimm-mesékkal, viszonylag magasabb” (Voigt 2012: 33). A továbbiakban a teljesség igénye nélkül a Grimm-mesék magyar folklorizációjának kereteit szeretném felvázolni néhány olyan, a magyar szóbeliségből származó példa egymás mellé helyezésével, melyek közvetve vagy közvetlenül, de bizonyosan kapcsolatban állnak különböző Grimm-mesékkal.

Ismeretes, hogy több mint egy évszázaddal ezelőtt Berze Nagy János Heves megyei gyűjtésén végzett szövegfilológiai vizsgálatok már egyértelműen kimutatták néhány Grimm-mese folklorizációját. Berze Nagy *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből* című mesegyűjteménye 1907-ben jelent meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozat IX. köteteként (Berze Nagy 1907). E gyűjtemény a sorozat első műfajspecifikus, csak meséket bemutató darabja volt, mely egy néhány településből álló, jól körülhatárolható tájegységet reprezentál, ezen belül is a publikált mesék nagy része egyetlen településről, a gyűjtő szülőfalujából (Besenyőtelek) származik. A meseszövegeket többségükben 1903 novembere és 1905 februárja között jegyezték

le. Néhány évvel a mesegyűjtemény megjelenését követően a magyar népmesék egyik első német fordítója, Elisabet Róna-Sklarek a kötet öt népmeséjéről kimutatta, hogy azok mintái a Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen*ben kiadott könyvmeséi voltak (Róna-Sklarek 1912). E besenyőtelki szövegvariánsok a következő címeken jelentek meg: 1. *A fejír madár* (KHM 47), 2. *Hamupipóke* (KHM 21), 3. *Nemfélék Jankó* (KHM 4), 4. *A négy egytestvér* (KHM 129), valamint 5. *A faladár ló még az aranyhajú királykisasszony* (KHM 89). Az 1–4. számú meséket ugyanaz a mesemondó, Gyűró Klára besenyőtelki parasztasszony mondta el 1904 márciusában, az 5. mesét a gyűjtő egy Szabó Borcsa nevű öreg parasztasszonytól hallotta ugyanazon év augusztusában. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan kerülhettek a Grimm-mesék a faluba, a könyvmesék folklorizálódásának több lehetséges útját is feltételezhetjük: egyrészt a városi családoknál pesztonkaként dolgozó falusiak hazatérve közvetíthették a meseismeretet, másrészt a Grimm-mesék az iskolai olvasókönyvekbe is bekerültek a 19. században, harmadrészt drágábbnak számító, szépen illusztrált mesekönyvek és mellettük az olcsóbb, népszerű ponyvakiadványok is számos Grimm-szöveget dolgoztak fel, melyek akár egyéni olvasás, akár közösségi alkalmakkor (pl. fonó) való felolvasás révén a mesék elterjedését és változatképződését biztosíthatták (Domokos 2016). Solymossy Sándor arra a kérdésre keresett választ, hogy konkrétan milyen közvetítő szövegekből tanul(hat)ták meg a Grimm-meséket Berze Nagy mesemondói. Ennek érdekében a gyűjtött meséket az addig megjelent és általa ismert Grimm-kiadványokkal vetette össze, melynek eredményeként megállapította, hogy néhány besenyőtelki népmese verses szövegbetétje Halász Ignácnak az 1870-es évektől többször is megjelent *Gyermek-mesék* című Grimm-fordításából származik (Grimm testvérek 1878). Mivel az 1907-ben palóc meseként közölt öt Grimm-mese közül kettő Halász fordításából hiányzik (3. és 4. számúak), Solymossy azt feltételezte, hogy a Grimm-mesekönyvek szövegkészletét más forrásokból is táplálkozó ponyvakiadványok közvetítették a szájhagyományozás felé (Solymossy 1913). Solymossy felhívta a figyelmet arra, hogy egy hatodik hevesi mese, mely *A jószívű árvalány* címen jelent meg, ugyancsak kapcsolatba hozható Grimm-mesékkal. A mesét 1904 februárjában egy bizonyos özv. Bozsiknétől jegyezték le (Berze Nagy 1907: 244–249), mely Solymossy szerint megegyezik a KHM 24 és a KHM 13

kontaminációjával.²⁹ Ezen túlmenően Berze Nagy gyűjtéséből még egy további mesét is szeretnék megemlíteni, mint ami valószínűleg Grimm-olvasmányra vezethető vissza. Berze Nagy János mesekatalógusába (Berze Nagy 1957: 713–714) saját, kéziratban maradt meselejegyzéseit is bedolgozta. Innen tudható, hogy az 1907-ben publikált palóc gyűjteménybe ötvenhárom meseszöveget nem válogatott be, ezek kéziratban maradtak. Berze Nagy hagyatékából Banó István és Dömötör Sándor tizenegy besenyőtelki és pusztahanyi mesét közölt (Banó–Dömötör 1960: 173–207, 231–235). Itt olvasható *Az aranyhajú ördög* című mese, melyet a már említett Gyűrő Klárától jegyezték le 1904 márciusában (Banó–Dömötör 1960: 200–203). E mese teljesen megegyezik a KHM 29 számon közismert (*Der Teufel mit den drei goldenen Haaren/Az ördög három aranyhajszála*) Grimm-mesével. Az eddigieket ezzel az adattal kiegészítve azt mondhatjuk, hogy Berze Nagy János 20. század első éveiben gyűjtött palóc meséinek legalább öt százaléka (a kiadott és a kiadatlan meséket egyaránt figyelembe véve, cca. 140 meseszövegből minimum hét) kapcsolatba hozható a Grimm testvérek meseszövegeivel. A számadat különösen amiatt elgondolkodtató, mert mint említettük, Berze Nagy az olvasmányi eredetű meséket szándékosan figyelmen kívül hagyta gyűjtései során (Berze Nagy 1940: XV).

Éppen akkortájt, amikor Berze Nagy János szülőföldjén gyűjtötte a meséket, immár sokadik alkalommal jelentek meg a Grimm-mesék magyarul, ezúttal Benedek Elek fordításában. Az már eddig is tudott volt, hogy a 20. századi szóbeliségre Benedek Elek mesekiadványai óriási hatást gyakoroltak. E téren elsősorban a *Magyar mese- és mondavilág* című ötkötetes mesefeldolgozás-gyűjteményét szokták kiemelni (Benedek 1894–1896; Kovács 1977), ugyanakkor Benedek néhány évvel később publikált Grimm-fordításköteteinek legalább akkorra jelentősége van a magyar népmeseismeret alakulására, mint az *ezer év meseköltését*

²⁹ Solymossy 1913: 8. A KHM 24 (*Frau Holle/Holle anyó*) hatása e szövegen világosan kimutatható, míg a másik mese (*Die drei Männlein im Walde/A három erdei emberke*) hatása kevésbé nyilvánvaló. A palóc mesét Solymossy *Az árvát nem hagyja el az Isten* című Bucsánszky-féle ponyvakiadványra vezette vissza. Ugyanitt Solymossy a Grimm-mesék ponyvakapcsolataira vonatkozóan fontos megállapítást tett: „[...] ismeretes, hogy népiratkákban némi átdolgozással a Grimm-mesék nálunk *széltében el vannak terjedve*. (Néha pusztá fordításban, pld. Grimm 60. számú meséje »Aranymadár« címen Rózsa Kálmánnál. Budapest, 1897.)” Solymossy 1913: 8., kiemelés: D. M.)

bemutatni szándékozó antológiának. Benedek 1904-ben három válogatáskötetet is közölt Grimmék meséiből, melyek számtalan alkalommal kerültek a későbbiekben újrakiadásra. A *Grimm testvérek meséi* és a *Grimm testvérek válogatott meséi* című kiadványok közel ötven szöveget tartalmaznak, melyeket Benedek egyesítve a *Grimm testvérek összegyűjtött meséi* címen önállóan is kiadott (Grimm 1904a, b, c).³⁰ E kiadványokon kívül még számos további válogatáskötet is megjelent a Benedek-féle Grimm-szövegek alapján. Annak bizonyítására, hogy Benedek mesefordításai a magyar nyelvű színhagyományozó mesélésre milyen nagy hatást gyakoroltak, talán a legjellemzőbb és legismertebb példa az 1897-ben született Kurcsi Minya mesemondó gyakorlata. A folklorista Faragó József az ötvenes években gyűjtött Kurcsitól, aki a Keleti-Kárpátok famunkásai között mesélt a 20. század első felében. A tőle gyűjtött mese-szövegek (különösen a versbetétek) összehasonlító vizsgálatával Faragó megállapította, hogy azok olyan Grimm-mesék, melyeket a mesemondó éppen Benedek valamelyik Grimm-fordításkötetéből tanult az 1920-as években. Faragó Kurcsi repertoárjának túlnyomó többségét (harminchárom szövegből huszonhetet, azaz repertoárjának több mint 80%-át) Grimm-meseként azonosította (Faragó 1969: 20–53). Berze Nagy és Faragó fent említett gyűjtései talán a legismertebbek a magyar Grimm-mesehagyomány történetéből, azonban távolról sem tekinthetők egyedieknek. Számtalan további közvetett és jó néhány közvetlen adat bizonyítja, hogy a kulturális termékekkel kevésbé ellátott társadalmi rétegekhez eljutottak a Grimm-mesék és beolvadtak mesekincsükbe, a kiadványok közvetítésével megvalósuló nyomtatott meseszöveg-vándorlástörténet mellett a szóbeliségben is alakultak és terjedtek Grimm-szövegek. Itt kell megemlítenünk Berze Nagy János egy másik gyűjtését is. Mint azt már többször is idéztük, Berze Nagy az olvasmányhatást tükröző szövegeket tudatosan mellőzte gyűjtései közzétételekor, ugyanakkor a baranyai gyűjtésében is találunk olyan meséket, melyekről mégis feltételezhető, hogy elmondójuk a Grimm-mesék ismeretében formálta meg saját változatát. Az 1930-as évek közepe táján lejegyzett szövegek között a KHM 1, KHM 25, KHM 65 és talán a KHM 21-es számú könyvmesék hatása is fel-

³⁰ Kozocsa Sándor adatai szerint a *Grimm testvérek meséi* 1928-ig hét kiadást ért meg, míg a másik két kötetet a negyvenes évekig hatszor nyomták újra (Kozocsa 1963: 562–563).

tételezhető. *A békakirályfi*, *A tetűbőrbunda* és *A hét holló* címeken közismertté vált Grimm-meséknek több folklorizálódott változatát is közölte a gyűjtő.³¹ A nemzetközi mesekutatás által leginkább ismert és elismert magyar (1964-től bloomingtoni) folklorista, Dégh Linda 1943-ban egy Bodrog menti halászfaluban (Sára) több háztartásban a lakosság átlagos olvassmányigényét jellemző könyvlistát vett fel, melyben többek között szerepelnek „Grimm legszebb meséi” is, azzal a megjegyzéssel, hogy *ebből szoktak hangosan felolvasni* (Dégh 1948: 314). Egészen bizonyosan nem Sára volt az egyetlen magyar falu, ahol ekkoriban szokásban volt a Grimm-mesék olvasása. Az andrásfalvi születésű, írástudatlan Palkó Józsefnétől Dégh Linda Kakasdon gyűjtött meséinek nagy része mesékönyvekből származik. Egy 1950-ben lejegyzett meséje feltűnő hasonlóságokat mutat Grimmék *Rumpelstilzchen* című meséjével (KHM 55, Dégh 1955: 194–202, 487). Palkóné meséjében a háromaraszos ember neve Rupcsen-Hencsen, ami hasonló hangalakú a német névhez. Erre felfigyelt a gyűjtő is, aki felvetette azt a lehetőséget, hogy a mese forrása nem valamely magyar fordítás volt, hanem esetleg a székelyekkel kapcsolatban állt németek is közvetíthették: „Palkóné meséjének forrása talán a Grimm testvérek gyűjteményében megjelent változat, ami az Andrásfalván lakó és a székelyekkel közeli kapcsolatban élő németektől származhatott” (Dégh 1955: 487). Katona Imre az 1940-es évek legelején gyűjtött a csongrádi Palásti Annuskától több olyan elbeszélést, amelyeken a Grimm-mesék nyomai kimutathatóak. Ezek egy részét az 1889-ben

³¹ KHM 1 *A békakirályfi* című mesét Csányoszrón gyűjtötte a 86 esztendő Jakab Józseftől. Eddigi ismereteink szerint az 1848-ban született Jakab egyike a legkorábban született azon mesemondóinknak, akikről Grimm-mese származékát gyűjtötték magyarul (Berze Nagy II. 1940: 173–175, 494). *A békakirály* című bodai szöveget 1935-ben jegyezték le a 64 éves Katos Istvántól. Feltétlenül meg kell említenünk, hogy a mesének több alkalommal is megjelent verses ponyvaváltozata Bucsanszky (majd Rózsa Kálmán) nyomdájában a 19. század második felében: *A békakirály, vagy: A királyleány arany almája és az abroncsos szívű szolgáló. Igen szép és tündéres történet*, 1874. Bucsanszky, Budapest. A másik mese (KHM 65) népi változatait 1934-ben és 1935-ben jegyezte le Gilice János szilaspusztai csordástól (*A kalapvári kiráلكisasszony*) és az 58 éves szilágyi Berta Simonától (*A gélénnyabundás lány*) Berze Nagy II. 1940: 204–211. A harmadik mese (KHM 25) *A Nappâ járó fíjúk* és *A tizenkét csóka* címeken jelent meg Katádfa helymegjelöléssel, elmondóik az 1935-ben 70 éves Nagy Dávid és a 65 éves Lengyel János, csósz voltak (Berze Nagy II. 1940: 178–185). A 75 éves szaporcai Hadnagy Istvántól *Hamupipeőke* címen publikált mese szintén kapcsolatban állhat az ismert Grimm-mesével (KHM 21, Berze Nagy II. 1940: 201–204).

született mesemondó édesanyjától tanulta, más részüket saját elmondása szerint olvasmányaiból is ismerte. Ez utóbbira példa a *Hófehérke* című meséje (KHM 53), mely egyébként az egyik legkorábbi olyan, szóbeliségből származó szövegünk, amely hűségesen követi a grimmi verziót (Katona 2011: 84–90, 338). A mesélő *Hamupipőke* című meséjéről szintén úgy nyilatkozott, hogy azt nem csak az édesanyjától hallotta, de olvasta is, csak „sokkal rövidebben.” A közölt mese első fele a KHM 21 számon ismert Grimm-mesével azonos, míg a történet egy másik mesetípusban folytatódik (ATU 403 *A gyöngyöt síró és rózsát nevető lány*, vö. KHM 135 *Die weiße und die schwarze Braut*, Katona 2011: 74–84, 337). További Grimm-párhuzamokat is találunk Palásti Annuska meséi között, mint például a KHM 19-re visszavezethető *A szögény öreg halász* (Katona 2011: 148–150, 340.) vagy az *Aranykácsa* című mese, melynek első része a KHM 11-es számon ismert mesével állhat kapcsolatban, míg a mese második része az ATU 780 (*A jávorfácska*) típusban folytatódik (Katona 2011: 22–32, 338). Konsza Samu (1887–1971) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanáráként, majd igazgatójaként évtizedeken keresztül gyűjtetett diákjaival. A *Háromszéki magyar népköltészet* című kötetben e gyűjtésből több (legalább négy) olyan mese szerepel, ami biztosan grimmi eredetű (KHM 9, 19, 102, 103). Ezeken kívül pedig még további néhány feltehetőleg (még ha nem is közvetlenül) kapcsolatban állhat Grimm-mesékkal (KHM 5, 15, 25). E szövegeket az 1930-as és 1940-es években jegyezték le. Adatközlőik a gyűjtők feljegyzései szerint főként az 1860-as, 1870-es években születtek. Mint azt fentebb, a magyar nyelvű Grimm-kiadványok áttekintésekor láttuk, ekkor már számos Grimm-mesefordítás volt nálunk is forgalomban, melyek a társadalom alacsonyabb származású rétegeihez is eljutottak.³² Kovács Ágnes *Kalotaszegi népmesék* címen jelentette meg közel száz prózafolklór szöveget tartal-

³² Biztosan Grimm-származékok a következő szövegek: *Az ökörszem és a medve* című mese 1948-ban került lejegyzésére egy 71 éves sepsiszentgyörgyi adatközlőtől (KHM 102, Kónsza 1957: 19–21). *A tizenkét darut* 1936-ban jegyezték le Sepsibesznyőn egy 75 éves mesélőtől (KHM 9, Kónsza 1957: 73). *A halász és a felesége* című mesét Eresztevényen gyűjtötték 1948-ban (KHM 19, Kónsza 1957: 90–91.), ugyanonnan gyűjtötték *A kása-hegy* című mesét, melyet 1945-ben mondott el 70 éves mesélője (KHM 103, *Der süße Brei*, Kónsza 1957: 92–93). A háromszéki mesék közül feltehetőleg Grimm-szövegszármazékok: *A kecske és a fiai* (KHM 5, Kónsza 1957: 17), *a Jancsi és Juliska* (KHM 15, Kónsza 1957: 60–61), valamint *A kilenc holló* címen közzétett mese (KHM 25, Kónsza 1957: 71–72).

mazó kétkötetes gyűjteményét (Kovács [1943]). Noha a gyűjtemény terjedelmes, a mesemondás gyakorlatára vonatkozóan alapvető bevezető tanulmány kíséretében jelent meg, a kiadvány megjelenését követően a gyűjtő publikált a ketesdi mesekincsről egy önálló tanulmányt is, mely a teljes, kétszáznál is több szövegből álló gyűjteményről, azaz a kötetben nem közölt mesékről is áttekintést nyújt (Kovács 1944). Kovács e dolgozatában a kalotaszegi gyűjtéséből több olyan, a Grimm-gyűjteményből országosan elterjedt mesét is azonosított, amelyek Ketesden az 1940-es évek elején kimondottan népszerűek voltak. Ezek egy részét Kovács a gyermekmesék közé sorolta, tekintettel arra, hogy elmondóik kizárólag a gyerekek (4–12 évesek), legfeljebb „nagyobbacska leányok” közül kerültek ki (KHM 25, KHM 15).³³ A felnőttek és gyerekek körében egyaránt ismert volt a *Hamupipőke* (KHM 21), melyről Kovács Ágnes azt állapította meg, hogy a gyerekek variánsa áll a grimmi változathoz közelebb (Kovács 1944: 392.). A mese népszerűségét jelzi, hogy több változatát is sikerült a gyűjtőnek rögzítenie. A Grimm-mesék folklorizációjának közvetett módjára tanulságos példa, hogy Ketesden a faluvégén lakó írástudatlan, cigány marhapásztortól is több Grimm-szöveget tudott feljegyezni, a *Hamupipőkén* kívül például az *Egyszemű*, *Kétszemű*, *Háromszemű* címen közismert mesét is (KHM 21, KHM 130, Kovács 1944: 395). Kovács Ágnes gyűjtésének csak kevesebb mint a fele jelent meg nyomtatásban (Kovács [1943]). Mint említettük, a meseközlés során a szövegválogatás egyik szempontja éppen a „nem néptől való” mesék kirostálása volt. A kötetbe bekerült a 23–24 év körüli fiatalasszony, Mihály Istvánné Kovács Kata elmondása után egy olyan népszerű mese, amely *A farkas és a hét kecskegida* című Grimm-mesével mutat egyezéseket (KHM 5). A gyűjtő nem tudta kétséget kizáróan megállapítani, hogy vajon a szóbeli hagyományból vagy olvasmányból származik-e Mihályné meséje, bár az adatközlőről tudható, hogy meséit jórészt olvasta, a Grimm-mese pedig a me-

³³ A *Piroska és a farkas*ról Kovács Ágnes megjegyzi, hogy az „[r]endkívül gyakran szerepel iskolai olvasókönyvben és képes meséskönyvekben.” A mesét Kovács Jani Kokas mesélte el, a gyűjtő szerint nagyon bizonytalanul. Kovács Ágnes szerint az iskoláskönyvből elterjedt, kizárólag gyerekek között forgó mese éppen a lejegyzés idején, azaz a II. világháború alatt volt átalakulóban. A *Jancsi és Juliska* című mesének több ketesdi változatát is említi a gyűjtő. Azt írja róla, hogy „[...] országszerte jól ismert gyermekmese. Ketesden is tudja minden gyermek. Alighanem meséskönyvből való. Ezért is nem érezhették a felnőttek méltónak arra, hogy foglal kozzanak vele.” (Kovács 1944: 8).

sekönyvek és az iskolai olvasókönyvek szövegrepertoárjában is gyakran szerepelt (Kovács 1944: 390). Vélhetőleg a mese éppen az említett bizonytalan státusz miatt kerülhetett be a kalotaszegi kötetbe, ugyanakkor a mese újraközlésekor, azt már a jegyzeteket készítő Dégh Linda és Kovács Ágnes egyértelműen olvasmányi eredetűnek tüntették fel (Kovács II. [1943]: 86–89. 198, Újraközlés: Ortutay–Dégh–Kovács III. 1960: 963–967, 1095–1096). Kovács Ágnessel egy időben, a II. világháború idején gyűjtött Belatini Braun Olga is. Kalandos sorsú csíkszentdomokosi gyűjtésében bizonyosan Grimm-mesére megy vissza Péter Mihályné Hófehérkéről szóló meséje (Belatini Braun 2013: 752–755). Az 1950-es években az 1901-ben született írástudatlan Tót(h) Szőke Józsefnétől Somogy megyében (Kisbajom) Dobos Ilona nagyon sok olyan mesét gyűjtött, melyek forrása olvasmányokra vezethetők vissza. A gyűjtő tájékoztatása alapján tudjuk, hogy a mesélőnek Arany László és Benedek Elek népmeséin kívül „fiatalasszony korában a fonóban és kukoricafosztáskor” valamelyik Grimm-mesekönyvből olvastak fel. Kiadott meserepertoárjának grimmi párhuzamai a következő mesékben látszódnak világosan: *Jancsi és Juliska* (KHM 15), *Hamupipőke* (KHM 21) és *Hófehérke* (KHM 53, S. Dobos 1962: 300–319, 526–527).

A Grimm-mesék magyar szájhagyományozásban való megjelenését és vándorlását még számos további példával támaszthatnánk alá, de talán ennyiből is látható, hogy bár a folklórgyűjtők sokáig szándékosan nem rögzítettek/nem közöltek olvasmányok hatását tükröző szövegeket, ennek ellenére is bizonyíthatóan és egyre nagyobb arányban folklorizálódtak a Grimm-mesék a magyar nyelvterület egészén. E folyamat a 19. században kezdődött, ekkor már egy hatalmas, fordításokon és átdolgozásokon alapuló nyomtatott, írásban vándorló magyar Grimm-szövegkorpusz állt a különböző társadalmi rétegeket elérő kiadványtípusok olvasóinak és azok hallgatónak rendelkezésére. A 20. század kezdetére a Grimm-mesék kimutatható módon, jelentősen befolyásolták az alsóbb társadalmi rétegek mesekincsét. A magyar nyelvű szóbeliségből regisztrált gyűjtések alapján úgy tűnik, hogy már a 19. század közepe táján, de főleg a második harmadában született mesemondók repertoárjában kezd érzékelhetővé válni a Grimm-mesék átvétele (lásd pl. Berze Nagy baranyai vagy Konsza Samu háromszéki mesemondóit), a két század fordulója körül született mesélőkre pedig még a korábbinál is erősebben hatottak a Grimm-mesék (pl. Kurcsi Minya,

Tóth Szőke Józsefné, Palásti Annuska). Az áttekintett gyűjtések tanulsága, hogy mire a magyar nyelvű szövegfolklórt bemutató legjelentősebb 20. századi kiadványsorozat, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1940-ben megindult, addigra a Grimm-mesék egy része bizonyíthatóan magyar népmesévé vált. Módszeres forrásfeltárással a magyar nyelven lejegyzett népmeseszöveg-korpusz grimmi rétege pontosabban körvonalazható volna, az azonban a hivatkozott néhány adatból is kiviláglik, hogy 1904 és 1950 közötti fél évszázadban legkevesebb három tucat Grimm-meséről tudjuk, hogy bekerültek a magyar szájhagyományozó műveltségbe. A 20. század második felének népmese-gyűjtéseiben fellelhető variánsokon a korábbiaknál pedig még egyértelműbben mutatható ki a Grimm-olvasmányok közvetlen és egységesítő hatása.

Összegzés

A Grimm-mesék a magyar művelődésre gyakorolt hatásukat tekintve legalább három szempontból is kiemelt jelentőséggel bírnak: egyrészt a *Kinder- und Hausmärchen* kiadásai Európa-szerte ösztönözték a *nemzeti népmesegyűjtés és -kiadás* megindulását, a gyűjtemény fontos referenciapontként, elméleti és gyakorlati iránymutatással szolgált a korai magyar mesekutatásnak is. Másrészt a 19. században az *anyanyelvi gyermekirodalom* megteremtéséhez is hatékonyan hozzájárultak a külföldi mesegyűjtemények fordításai, a Grimm-mesék adaptálása és publikálása hatékonyan segítette az ifjaknak szánt eredeti, magyar irodalom megalapozását. Végül nem mellékes az a tény sem, hogy a KHM-ből átvett egyes meseszövegek a 19. század derekától kezdve különböző csatornákon (pl. mesekönyvek, iskolai olvasókönyvek, ponyvák) keresztül a társadalom széles rétegeihez eljutottak, elterjedtségük és változatképződésük pedig bizonyítja, hogy a legnépszerűbb meseszövegek bele is olvadtak a magyar mesekincsbe. Ezek részletes és pontos feltárása még a jövőben elvégzendő feladat.

Szakirodalom

- Arany László – Gyulai Pál (szerk.)
1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény I.) Athenaeum, Pest.
- Banó István – Dömötör Sándor (szerk.)
1960 *Régi magyar népmesék. Berze Nagy János hagyatékából.* Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete, Pécs.
- Benedek Elek
1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése.* I–V. Széchy Gyula szövegrajzaival. Athenaeum, Budapest.
- Belatini Braun Olga
2013 *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta Benedek Katalin. A bevezető tanulmányt írta Hermann Zoltán. Balassi Kiadó, Budapest.
- Berze Nagy János
1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény IX.) Athenaeum, Budapest.
- 1940 *Baranyai magyar néphagyományok* I. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Berze Nagy János. Kultúra könyvnyomdai műintézet, Pécs.
- 1957 *Magyar népmesetípusok* II. Baranya Megye Tanácsa, Pécs.
- Bodrogi Lajos [Bajza Jenő]
1860 *A regélő tulipán. Dalok és mesék sok szép képpel. Magyar gyermekek számára.* Heckenast, Pest.
- Bolte, Johannes – Polívka, Georg
1930 *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm.* IV. Neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig.
- Bottigheimer, Ruth B.
1993 *The Publishing History of Grimms' Tales: Reception at the Cash Register.* In: Haase, Donald (ed.): *The Reception of Grimms' Fairy Tales. Responses, Reactions, Revisions.* Wayne State University Press, Detroit, 78–101.
- 2002 *Fairy Godfather. Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Dégh Linda

1948 Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. In: [Pais Dezső] (szerk.): *Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez.* Egyetemi Nyomda, Budapest, 299–315.

1955 *Kakasdi népmesék. Palkó Józsefné meséi* I. (Új Magyar Népalköltési Gyűjtemény VIII.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1988 What Did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk? In: James Mc Glathery (ed.): *The Brothers Grimm and Folktale.* University of Illinois Press, Illinois, 66–90.

Deák Ágnes

2019 Pártfogói barátság védszárnyai. (Vachott Sándorné és Eötvös József.) *Irodalomismeret* XXX. (1) 77–92.

Domokos Mariann

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

2016 Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai. *Ethnographia* CXXVII. (4) 543–567.

2019 A Hóleány története. Egy Grimm-mese megjelenése a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben és a folklórban. [Kézirat, megjelenés alatt.] In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 7. Reciti, Budapest.

Domokos Mariann – Gulyás Judit

2007–2009 Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005 (Válogatott könyvjegyzék). In: Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról.* MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest, 127–135.

2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Universitas Kiadó, Budapest.

Emilia [Kánya Emília]

1860 Ifjúsági iratok [Ism.] *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* III. (49) 1607–1610.

Faragó József

1969 *Kurcsi Minya havasi mesemondó.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

Gaal, Georg von

1822 *Mährchen der Magyaren*. Bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal. Druck und Verlag von J. B. Wallishausner, Wien.

Grimm

1861 *Gyermek s házi regék* I–II. Grimm után fordította Nagy István. (Ifjúsági Könyvtár II–III.) Engel és Mandello tulajdona, Pest.

1904a *Grimm testvérek meséi*. Magyarra átültette Benedek Elek. Lampel, Budapest.

1904b *Grimm testvérek válogatott meséi*. Magyarra átültette Benedek Elek. Lampel, Budapest.

1904c *Grimm testvérek összegyűjtött meséi*. Magyarra átültette Benedek Elek. Lampel, Budapest.

2016 *Az oroszlán és a béka. Ismeretlen Grimm-mesék*. Fordította Adamik Lajos és Márton László. Kalligram, Budapest.

Grimm, Brüder

1812/1815 *Kinder-und Haus-Märchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm* I–II. Realschulbuchhandlung, Berlin.

Grimm, Jacob & Wilhelm

1986 *Kinder- und Hausmärchen*. Gesammelt durch die Brüder Grimm. Vergrößerter Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm sowie einem Ergänzungsheft, Transkriptionen und Kommentaren, 3 vols., ed. Heinz Rölleke, with Ulrike Marquardt. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen.

2009 *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Kalligram, Pozsony.

Grimm testvérek

1878 *Gyermek-mesék*. Grimm testvérek után Halász Ignác. Eggenberger, Budapest.

Gulyás Judit

2006 A történetek történetiségéről. *Tabula* IX. (1) 114–123.

2015 A szóbeliség értéke, értelmezése és a folklorisztika önmeghatározása. In: Neumer Katalin (szerk.): *Médiák és váltások*. (Identitások és médiák II.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 11–29.

2018 Arany László meseértelmezése. *Ethno-Lore* XXV. 405–456.

Gulyás Pál

1978 *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei.* Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Harries, Elizabeth Wanning

2003 *Twice upon a Time. Woman Writers and the History of the Fairy Tale.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Ipolyi Arnold

1854 *Magyar mythologia.* Heckenast Gusztáv, Pest.

2006 *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról. 1846–1858.* Közreadja Benedek Katalin. Balassi Kiadó, Budapest.

Karády Ignác

1847 *Regék. Nagyobb gyermekek számára alkalmazá Karády Ignác.* Heckenast, Pest.

1848a *Elemi nevelés szülők és nevelők használatára.* [k. n.] Pozsony.

1848b *Don Quichotte de la manche.* Nagyobb gyermekek számára kidolgozott munka után mulatságos olvasmányul fordította Karády Ignác. Heckenast, Pest.

Katona Imre

2011 *Tengőri Hereberi Atyámuram. Palásti Annuska meséi. Katona Imre csongrádi népmese gyűjtése 1941–42-ből.* Szerkesztette: Bereznai Zsuzsanna, Georgiádes Ildikó. A szöveget gondozta, a kísérő tanulmányt írta, a szómagyarázatokat összeállította: Bereznai Zsuzsanna. Csongrád megyei Levéltár, Csongrád.

K. J.

1860 Ifjúsági könyvtár [ism.]. *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* III. (50) 1640–1644.

Konsza Samu

1957 *Háromszéki magyar népköltészet. Konsza Samu gyűjteménye.* Szerk. és bev.: Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.

Kovács Ágnes

[1943] *Kalotaszegi népmesék.* I–II. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V–VI.) Franklin, Budapest.

1944 A kalotaszegi Ketesd népmesekincse. *Erdélyi Múzeum* XLIX. (3–4) 386–423.

- 1956 *Népmese gyűjtés*. (Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 3.) Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Budapest.
- 1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 1. Arany László magyar népmese gyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214.
- 1977 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 2. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188.
- Kozocsa, Sándor
- 1963 Grimmsche Märchen in Ungarn In: Denecke, Ludwig – Greverus, Ina-Maria – Heilfurth, Gerhard (szerk.): *Brüder Grimm Gedenken I. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*. Elwert, Marburg, 559–574.
- Lukács Pál
- 1860 *Kis mesélgető*. Heckenast, Pest.
- Mailáth, Johann
- 1825 *Magyarische Sagen und Maehrchen*. J. G. Trassler, Brünn. [n. n.]
- 1861 *Rege-csarnok*. Geibel Armin, Pest.
- 2003 Kinder brauchen Märchen. Am populärsten sind »Schneewittchen« und »Hänsel und Gretel« *Allensbacher Berichte* Nr. 12. (Elérhetőség: https://www.ifd-allensbach.de/uploads/tx_reportsndocs/prd_0312.pdf) (Az utolsó letöltés dátuma: 2019. 07. 16.)
- Nagy Ilona
- 2015 A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: Nagy Ilona: *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. (Szerk.: Gulyás Judit) L' Harmattan, Budapest, 15–63.
- Nagy Olga
- 1993 Egy Grimm-mese népi változatai. In: Nagy Olga: *Táltos és Pegazus*. Holnap Kiadó, Budapest, 221–232.
- Ortutay Gyula
- 1940 *Fedics Mihály mesél*. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.) Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, Budapest.
- 1960 A Grimm-mesék. In: Ortutay Gyula: *Írók, népek századok*. Magvető, Budapest, 343–347.

- 1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* LXXIV. (3) 321–336.
- Ortutay Gyula – Dégh Linda – Kovács Ágnes
1960 *Magyar népmesék*. I–III. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
Róna-Sklarek, Elisabet
- 1912 Einige Grimmsche Märchen im Ungarischen Volksmunde. In: Gragger Róbert (szerk.): *Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésről*. Hornyánszky, Budapest, 3–15.
- Rölleke, Heinz
1975 *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Fondation Martin Bodmer, Cologny–Genève
- 1986 The „Utterly Hessian” Fairy Tales by „Old Marie”: The End of a Myth. In: Ruth B. Bottigheimer (ed.): *Fairy Tales and Society: Illusion, Allusion, and Paradigm*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 287–300.
- Rölleke, Heinz – Schindehütte, Albert
2011 *Es war einmal... Die wahren Märchen der Brüder Grimm und wer sie ihnen erzählte*. Eichorn, Frankfurt.
- S. Dobos Ilona
1962 *Egy somogyi parasztcsalád meséi*. A meséket összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette S. Dobos Ilona. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény X.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Solymossy Sándor
1913 Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* XXIV. (1) 1–8.
- Szinnyei József
1891–1914 *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- Török Zsuzsa
2019 A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája. *Irodalomismeret* XXX. (1) 93–114.
- Voigt Vilmos
2007–2009a [1963] A Grimm mesék magyar fordításai. In: Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest, 122–125.

- 2007–2009b [1964] Új adatok a Grimm-mesék magyar fordításaihoz. In: Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest, 126.
- 2012 Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra (Grimm hatás a magyar népmesére). *Acta Ethnologica Danubiana. Az Etnológiai Központ Évkönyve XIV.* 27–36.
- Ziolkowski, Jan M.
- 2006 *Fairy Tales from Before Fairy Tales. The Medieval Latin Past of Wonderful Lies*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Zipes, Jack
- 2001 *The Great Fairy Tale Tradition: From Straparola and Basile to Brothers Grimm*. Selected, translated and edited by Jack Zipes. Norton, New York.

Apariția basmelor Grimm în literatura și folclorul maghiar

Un strat al basmelor maghiare provin din colecția *Kinder- und Hausmärchen* a fraților Grimm. Cu toate că volumul lui István Nagy intitulat *Gyermek s házi regék* (1861) este considerat prima traducere a colecției, acest volum a fost precedat de mai multe prelucrări ale basmelor, numărul lor întrecând cantitatea presupusă. Prezentul studiu investighează basmele publicate înainte de 1861. Volumele de basmele, abecedarele și cărțile populare au publicat cu predilecție basmele fraților Grimm, care până la începutul secolului al XX-lea au avut o influență detectabilă asupra basmelor maghiare din oralitate.

The Apparition of Grimm Tales in Hungarian Literature and Folklore

A certain strata of the Hungarian folk tales comes from the Grimm brothers' *Kinder- und Hausmärchen*. Even if the volume of István Nagy entitled *Gyermek s házi regék* (1861) is considered the first translation of the collection, this volume was preceded by several adaptations, their number being much higher than imagined. The present study investigates the folk tales published before 1861. The collections of folk tales, the primers and popular books published mostly the tales of the Grimm brothers, which up to the beginning of the 20th century had an obvious influence over the Hungarian folk tales in oral tradition.